

งานภาคสนามเรือนพื้นถิ่นที่บ้านเหม้า เชียงตุง

อรศิริ ปาณินท์*

การทำงานภาคสนามเป็นหัวใจของการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเพราะทำให้เราสามารถเข้าใจถึงความสัมพันธ์อันแนบแน่นของชีวิตและสภาพแวดล้อม ทั้งที่เป็นสภาพแวดล้อมธรรมชาติและสภาพแวดล้อมสรรค์สร้าง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลมายังรูปลักษณ์และคุณค่าของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นได้อย่างแจ่มชัด

การเข้าไปสัมผัสกับสภาพแวดล้อมและชีวิตจริงในแต่ละแหล่งที่ตั้งด้วยความเข้าใจและใฝ่รู้แม้เพียงช่วงเวลาอันสั้น อาจได้ความรู้จากภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมายาวนานจากชาวบ้านมากกว่าการค้นคว้าจากตำรามาเป็นปี ๆ...

ข้อเท็จจริงนี้ผู้ร่วมวิจัยและผู้ช่วยวิจัยหลายคนที่เคยปฏิบัติงานภาคสนามร่วมกันจะตระหนักได้เป็นอย่างดี และนอกจากความรู้เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่ทุกคนสนใจแล้ว สิ่งประทับใจที่ทุกคนได้รับคือน้ำใจจากเครือญาติสมมติที่พวกเราเข้าไปรบกวนขอความรู้ที่รับเราเป็นที่ นอง ลุก หลาน ด้วยความจริงใจ น้ำใจจากตา ยาย พี่ ป้า น้า อาของเรที่หมู่บ้านนี้ไม่ว่าจะเป็นหมู่บ้านไทยในประเทศหรือไทที่บ้านเหม้าเชียงตุงช่วงเหมือนกันไม่ผิดเพี้ยนความเอื้ออาทรต่อกันดูเหมือนจะฝังลึกอยู่ในสายเลือดของกลุ่มชาติพันธุ์ไท ที่ทำให้เรารู้สึกเหมือนบ้านเหม้าก็เป็นบ้านของพวกเขาเหมือนกันและตั้งใจว่าถึงแม้จะไม่ได้ทำงานภาคสนามก็จะกลับไปเยี่ยมเยือนอีก

*ศาสตราจารย์ ภาควิชาสถาปัตยกรรม
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ทำไมถึงเข้าไปทำงานภาคสนามเรือนพื้นถิ่นที่บ้านหม้า?

คณะทำงานสำรวจภาคสนามของทีม^๑ ซึ่งประกอบด้วย อรศิริ สมคิด พินัย และดวงเงิน พร้อมผู้ช่วยวิจัยซึ่งได้แก่ โชติมา กอไผ่ นิลบล สัทธาและจตุรงค์ ปฏิบัติงานวิจัยซึ่งเน้นการศึกษาเปรียบเทียบเรือนไทเขินในเชียงใหม่กับเรือนไทเขินในเชียงใหม่ มุ่งศึกษาในประเด็นของความสัมพันธ์ของระบบนิเวศน์และวิถีชีวิตที่ส่งผลมายังเรือนพื้นถิ่นของกลุ่มชาติพันธุ์ไททั้งสองกลุ่ม โดยมุ่งหวังว่าผลจากการศึกษานี้จะสามารถขยายผลในทางปฏิบัติได้ในวงกว้าง ทั้งในแง่ของการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นต่อเนื่อง การประยุกต์เพื่อการออกแบบสถาปัตยกรรมร่วมสมัย การบูรณาการการศึกษาเกี่ยวเนื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการวิจัยและพัฒนา (People reserch & development) และอื่นๆ งานวิจัยนี้มีระยะเวลาการดำเนินงาน ๓ ปี ตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๔๖-๒๕๔๘ ในปี พ.ศ.๒๕๔๖ คณะวิจัยได้ทำการศึกษาสภาพแวดล้อมและเรือนไทเขินในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่อำเภอสันกำแพง สันทราย ดอยสะเก็ด และแม่แตง ซึ่งคาดว่าจะเข้าศึกษาเพิ่มเติมในอำเภอสันป่าตองและอำเภอเมือง ส่วนในปี พ.ศ.๒๕๔๗ เป็นการปฏิบัติงานภาคสนามเรือนพื้นถิ่นไทเขินในเชียงใหม่ เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์สรุปเปรียบเทียบ ซึ่งจะแล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๔๘

เตรียมตัวอย่างไรก่อนเข้าทำงานภาคสนามที่เชียงใหม่?

ก่อนทำการสำรวจภาคสนามได้ทำการศึกษาและทบทวนวรรณกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับเมืองเชียงใหม่ ซึ่งได้พบว่าวรรณกรรมที่เน้นเนื้อหาของระบบนิเวศน์และสถาปัตยกรรมไม่มีการศึกษาไว้โดยตรงเลยจำเป็นต้องศึกษาจากวิทยากรเกี่ยวเนื่องเพื่อให้เชื่อมโยงไปยังสภาพทางกายภาพและวิถีชีวิตซึ่งเป็นเนื้อหาที่ต้องการศึกษา วรรณกรรมที่ศึกษาเบื้องต้นส่วนใหญ่เป็นบทความวิชาการและกึ่งวิชาการเชิงสารคดีที่ทำให้สามารถจินตนาการถึงสภาพแวดล้อมรอบเมืองและหมู่บ้านได้ อาทิเช่น เชียงตุง ดุลยภาพของคน วัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติ ของ ศรีศักร วลลิโถม, เมืองเชียงใหม่ ของทวี สว่างปัญญากร จากวารสารสารคดี กล่าวถึงเมืองผู้คนและวัฒนธรรมโดยรวม, เล่าเรื่องเมืองเชียงใหม่ ของธีรภาพ โลหิตกุล จากวารสารศิลปวัฒนธรรม กล่าวถึงสภาพบ้านเมือง อาคารบ้านเรือน ศาสนสถาน และอาคารที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก และ เจ้านางสุคันธา ณ เชียงใหม่ สายใยสองราชสำนัก เชียงใหม่-เชียงใหม่ ของสมโชติ อ๋องสกุล จากวารสารศิลปวัฒนธรรมทำให้มองเห็นภาพความสัมพันธ์ระหว่างเชียงใหม่และเชียงใหม่

นอกจากบทความวิชาการและกึ่งวิชาการในวารสารต่างๆซึ่งปูพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับเมืองเชียงใหม่แล้ว ได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารประเภทหนังสือและงานวิจัยทางด้านประวัติศาสตร์ภาษาและวรรณคดีซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญเชื่อมโยงกับการศึกษาเกี่ยวกับเมืองและสถาปัตยกรรม เอกสารดังกล่าวแบ่งเป็น ๓ กลุ่ม กลุ่มแรกบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมืองเชียงใหม่ อันได้แก่ พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯสยามบรมราชกุมารี เรื่อง ดอยตุง-เชียงใหม่ และหนังสือเรื่องเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นหนังสือที่นักวิชาการหลายๆท่านช่วยเสนอรายละเอียดต่างๆเกี่ยวกับเมืองเชียงใหม่ อันประกอบด้วย เล่าเรื่องเมืองเชียงใหม่ เมืองพะยากและเมืองเลน ของอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่ ของรัตนพร เสรษฐกุล, ประเพณีสักการะบูชาอารักษ์บ้าน อารักษ์เมือง ของเมืองเชียงใหม่ ของรัตนพร เสรษฐกุล, ตลาดนัดเมืองเชียงใหม่ ของประชัน รักษ์พงษ์, ดิกลองร้องรำในเมืองเชียงใหม่ ของ ประสิทธิ์ เลี้ยวศิริพงษ์, ดุ๊กกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน ของนฤมล เรืองรังษี, เรื่องเมืองเชียงตุงจากข้อมูลไทเขิน ของพรรณเพ็ญ เครือไทย, หนังสือทั้งสองเล่มทำให้ภาพที่เลื่อนกลางจาก

การอ่านบทความและสารคดีแจ่มชัดขึ้น เอกสารวิชาการกลุ่มที่สองคือเอกสารประเภทพงศาวดารและตำนาน ผนวกกับเอกสารด้านภาษาและวรรณคดีอันได้แก่ พงศาวดารเมืองเชียงตุง (ทวิสว่างปัญญานูร : ๒๕๓๓) ตำนานเมืองยอง (ทวิ สว่างปัญญานูร : ๒๕๒๗) ตำนานมูลศาสนาเชียงใหม่-เชียงตุง(ประเสริฐ ญ นคร,ปวงคำ ด้อยเขียว : ๒๕๓๗) คำวกลอนขอเชียงตุง (ดร.อนาโตน โรเจอร์ เป็ลติเยร์ : ๒๕๓๗) **The Padaeng Chronicle and Jengtung State Chronicle Translated** (Alton L.Becker and others : 1981) เอกสารกลุ่มที่สองนี้ทำให้เห็นภาพชัดเจนถึงความเป็นมา สภาพชีวิตและการดำรงชีวิตของชาวไทเขินที่เป็นไปด้วยความยากลำบาก ซึ่งทำให้จินตนาการเกี่ยวกับเวียงเชียงตุงแจ่มชัดขึ้นอีกระดับหนึ่ง ส่วนเอกสารวิชาการกลุ่มสุดท้ายที่ค้นคว้าเบื้องต้นเป็นเอกสารที่กล่าวถึงเนื้อหาทางวัฒนธรรมของชาวเชียงตุง อันประกอบด้วย **เขมรัฐนครเชียงตุง** (สุพิน ฤทธิพิณ : ๒๕๔๑) **Chiang Tung and Its Culture** (Anatole-Roger Peltier : 1998) เอกสารทั้งสามกลุ่มเมื่อศึกษาค้นคว้าแล้วนำมาผนวกกับบทความวิชาการขนาดยาวของศรีศักร วัลลิโภดม เรื่องเมืองเชียงตุง ดุลยภาพของคน วัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับเมืองเชียงตุงแจ่มชัดขึ้นทั้งในแง่ของความเป็นมา สภาพแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติและวิถีชีวิต ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงสภาพของตัวเมืองและหมู่บ้าน (ลายเส้นที่ ๑ และ ๒)

เมื่อศึกษาเอกสารเบื้องต้นได้จินตภาพของเวียงเชียงตุงชัดเจนว่าเป็นเวียงที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่เป็นแอ่งมีเนินเขาล้อมรอบพื้นที่ที่คเค้นต่ำกว่าพื้นที่ทางใต้ทำให้ลำน้ำไหลขึ้นไปทางเหนือข้อสรุปจากเอกสารเบื้องต้นทำให้เข้าใจถึงภูมิลักษณะของตัวเวียงและพื้นที่โดยรอบ พร้อมทั้งได้ศึกษาเพิ่มเติมถึงความเกี่ยวเนื่องของภูมิลักษณะที่เป็นพื้นที่ต่างระดับ เพื่อให้เข้าใจถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่นำมาใช้กับการปรับตัวให้วิถีชีวิตและธรรมชาติแวดล้อมอยู่ในสภาพสมดุล (ภาพที่ ๑,๒,๓,๔ และ ๕)

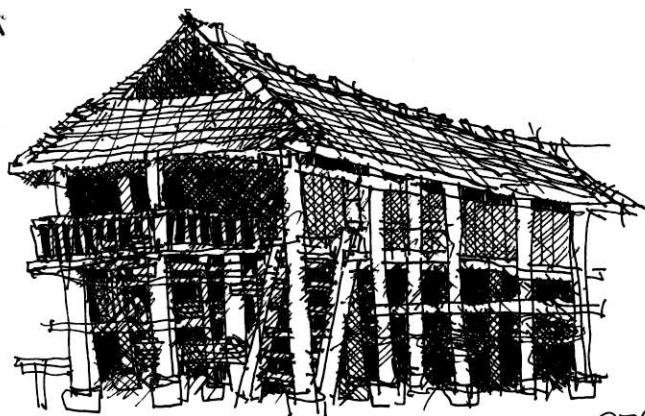
เรือนไทเขินเชียงตุง
๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๓

ลายเส้นที่ ๑

ไทเขิน เชียงตุง (ที่มา : ดนัย ชนกล้าหาญ : ๒๕๓๗)

ลายเส้นที่ ๒

ไทเขิน เชียงตุง (ที่มา : ดนัย ชนกล้าหาญ : ๒๕๓๗)

อ.วิภา ๒๕๓๓

ภาพที่ ๑

ทัศนียภาพแสดงภูมิลักษณะแอ่งกระทะ
ของเชียงใหม่

ภาพที่ ๒ (ซ้าย)

ฝายน้ำล้นแบบชาวบ้านของเชียงใหม่

ภาพที่ ๓ (ขวา)

ฝายน้ำล้นของทางการเชียงใหม่

ภาพที่ ๔ (ซ้าย)

ลำเหมืองทดน้ำเข้าสู่ไร่นา

ภาพที่ ๕ (ขวา)

ไร่นาแปลงโมอ้ายน้ำลำเหมือง

จัดแผนการสำรวจอย่างไร?

เมื่อศึกษาจากแผนที่และเอกสารต่าง ๆ จนแน่ใจว่ามีความรู้เรื่องเมืองเชียงใหม่มากพอที่จะทำการสำรวจภาคสนามได้ ก็ดำเนินการวางแผนการสำรวจ

ในการทำงานภาคสนามซึ่งแหล่งที่ตั้งอยู่นอกประเทศ ทั้งยังเป็นพื้นที่ที่มีปัญหาด้านการเมืองการปกครองเฉพาะตัว จำเป็นต้องมีแผนการสำรวจที่รอบคอบรัดกุม แหล่งที่ตั้งที่จะทำการสำรวจนี้ตามการคาดการณ์เบื้องต้นคาดว่าจะเข้าสำรวจที่เมืองพะเยา เมืองเลน และเมืองเชียงใหม่ ตามที่ได้ค้นคว้าจากเอกสารเบื้องต้น แต่ในทางปฏิบัติจริงไม่ได้เรียบง่ายเหมือนที่คาดการณ์เพราะพบปัญหาเรื่องที่พักของคณะวิจัยซึ่งมีทั้งสิ้น ๑๐ คน ทำให้ต้องปรับแผนใหม่ โดยเน้นการสำรวจในเมืองเชียงใหม่และอำเภอรอบนอกของเมือง การติดต่อเพื่อการสำรวจไม่สามารถติดต่อเป็นทางการโดยราชการได้ และเพื่อความปลอดภัยของคณะสำรวจ เราไม่พก

บัตรราชการติดตัวเลย ใช้เฉพาะบัตรประชาชนเท่านั้น ซึ่งสะดวกและปลอดภัยกว่า ที่พึ่งสำคัญของคณะวิจัยคือวัดทุกหมู่บ้าน เพราะพระในเชียงตุงส่วนใหญ่ผ่านการเรียนปริยัติธรรมจากเชียงราย เชียงใหม่ และลำพูน ทีมวิจัยของเราได้ความเมตตาจากหลวงพ่อดวงฟ้า และหลวงน้องมากมาย ถ้าไม่ได้รับความเมตตาจากท่าน บางหมู่บ้านเช่นบ้านล่าวและบ้านเด่นช้าง เราจะไม่รู้ทางไปเพราะรถเข้าไม่ถึง

ในการศึกษาเบื้องต้นจากแผนที่ (แผนที่ ๑) หมู่บ้านที่มีชื่อปรากฏในแผนที่มีเพียง ๒ หมู่บ้านเท่านั้น คือบ้านหนองอ้อและบ้านล่าว ดังนั้นหลังจากเตรียมการแบ่งหน้าที่ของทีมนักวิจัยที่รับผิดชอบในการสำรวจแล้ว จำเป็นต้องพิจารณาขอบเขตด้านพื้นที่เพิ่มเติมว่าในช่วงเวลา ๑๐ วันของการสำรวจ เราสามารถทำอะไรได้บ้างและทำได้แค่ไหน

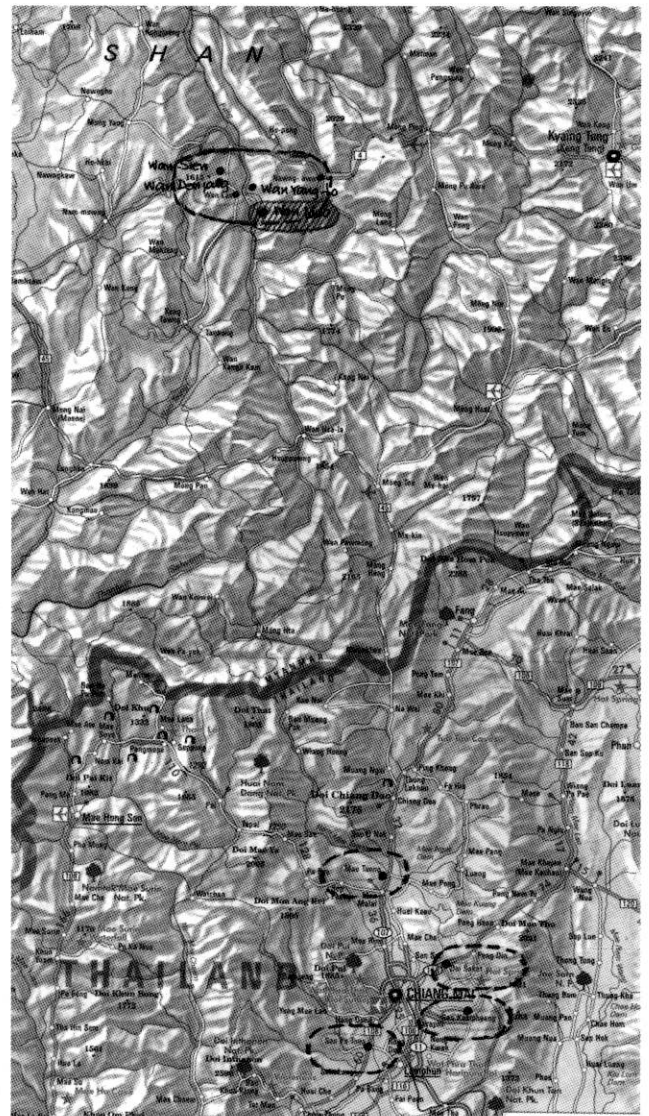
การพิจารณาขอบเขตด้านพื้นที่นี้ดำเนินการไปพร้อมๆ กับการกำหนดหน้าที่และความรับผิดชอบในการสำรวจ ในการปฏิบัติงานภาคสนามครั้งนี้ ทีมงานใช้ระบบการปฏิบัติงานร่วมกันในเรือนแต่ละหลัง โดยการแบ่งหน้าที่ออกเป็น ๔ กลุ่ม

กลุ่มที่ ๑ จัดทำผังหมู่บ้าน ผังบริเวณบ้าน ทศนิยมภาพ และความสัมพันธ์ระหว่างเรือนข้างเคียง (จุดตรงค์, ฮอร์คิรี, ดวงเงิน)

กลุ่มที่ ๒ จัดทำผังพื้นที่ อุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ รูปด้านและรูปตัดเรือน (นิลบล, กอไฟ, สัทธา, พินัย)

กลุ่มที่ ๓ จัดทำการศึกษาเปรียบเทียบรูปทรงหลังคาของเรือนที่เป็นกรณีศึกษาทั้งหมด พร้อมสัมภาษณ์ประวัติความเป็นมาของครอบครัวที่ทำการสำรวจ (สมคิด)

กลุ่มที่ ๔ สัมภาษณ์ความเป็นมาของหมู่บ้าน ชีวิต การดำรงชีวิต ความเชื่อ ประเพณี เศรษฐกิจ สังคม และอื่นๆ (โชติมา)

กระบวนการทำงานภาคสนามในครั้งนี้ใช้ระบบทุกคนทำงานพร้อมกันหมดในเรือนหลังเดียวกัน (ยกเว้นผู้ที่ทำผังหมู่บ้านที่ต้องเดินกลับไปกลับมาตลอดเวลา) เมื่อถึงเวลาที่กำหนดซึ่งใช้เวลาประมาณ ๓ ชั่วโมง ทุกคนจะทำงานที่มอบหมายเสร็จและนำผลงานมารวมกัน การปฏิบัติงานลักษณะนี้ทำให้ผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัยทุกคนได้ศึกษาเนื้อหางานในเรือนแต่ละหลังเหมือนกัน แต่เน้นหนักในความถนัดที่ต่างกัน การปฏิบัติงานในลักษณะนี้ทำให้ได้เนื้อหาของงานที่ต้องการออกมามีครบถ้วนและต่างช่วยกันตอบคำถามที่เป็นข้อสงสัยในทีมได้ชัดเจนซึ่งปรากฏว่าได้ผลดีกว่าการปฏิบัติงานโครงการอื่นๆที่เคยปฏิบัติมาที่แยกความรับผิดชอบให้แต่ละคนทำงาน ๑ หลังหรือ ๒ คนต่อ ๑ หลัง เพราะทั้งทีมไม่สามารถล่วงรู้ในผลงานของทีมอื่นได้เลย ซึ่งบางครั้งทำให้ไม่สามารถตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูลภาคสนามในระหว่างปฏิบัติงานได้ เมื่อกลับมาประมวลข้อมูลหลังปฏิบัติงานภาคสนามแล้ว บางครั้งต้องทิ้งข้อมูลปริมาณหนึ่งที่ไม่สมบูรณ์ ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายยิ่ง

ทำไมถึงสนใจกล่าวถึงบ้านเหม้า...อยากรู้อะไรบ้าง?

พื้นที่ๆ ทีมวิจัยเข้าไปสำรวจในจังหวัดเชียงใหม่ของพม่านี้ ในการสำรวจทั้งโครงการได้เข้าศึกษารายละเอียด ๖ หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหนองอ้อ อำเภอเชียงตุง, บ้านเหม้า บ้านยางลอ อำเภอปางมอญ และบ้านเด่นช้าง บ้านล่าว บ้านเลี้ยว อำเภอภาคี แต่หมู่บ้านที่เน้นความแจ่มชัดของความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและวิถีชีวิตซึ่งส่งผลมายังผังหมู่บ้าน ผังบริเวณบ้านและตัวเรือน ตลอดจนภูมิปัญญาที่ตกทอดมายังเรือนและการดำรงชีพ และความเอื้ออาทรที่ทีมวิจัยได้รับนั้น บ้านเหม้า อำเภอปางมอญ เป็นพื้นที่ๆ แสดงคุณค่าเด่นชัดที่สุด

บ้านเหม้า อำเภอปางมอญ มีอายุการตั้งถิ่นฐานประมาณ ๑๐๐-๑๕๐ ปี อยู่ห่างจากเวียงเชียงตุงไปทางทิศตะวันตกตามทางหลวงหมายเลข ๕ ไปประมาณ ๒๒๕ กิโลเมตร จึงแยกเข้าทางสายรองไปทางทิศใต้ประมาณ ๔๐ กิโลเมตร จะเห็นป้ายหมู่บ้านเหม้าเป็นภาษาไทยอย่างชัดเจน ป้ายหมู่บ้านเหม้านี้ทำให้ทีมวิจัยอย่างยิ่ง เพราะพวกเราคาดว่าเราจะพบแต่ภาษาพม่าที่พวกเราอ่านไม่ออก ทำให้ต้องขอร้องอาจารย์ ดร. โชติมา จตุรงค์ ซึ่งพูด อ่านและเขียนภาษาพม่าได้ร่วมทีมไปด้วยแต่ปรากฏว่าตลอดเวลาที่อยู่ในหมู่บ้านไทเชินทุกแห่ง พวกเราใช้แต่ภาษาไทย จะใช้ภาษาพม่า หรือภาษาอังกฤษก็เฉพาะเมื่ออยู่ในตัวเวียงเชียงตุงเท่านั้น

ด้วยความที่กลัวว่าจะเก็บความจากการสัมภาษณ์ไม่ครบถ้วน นอกจากอาจารย์ ดร. โชติมาแล้ว ทีมวิจัยยังจ้างไกด์ชาวพม่าซึ่งเป็นนักเรียนเพิ่งจบมัธยมปลาย กำลังเตรียมตัวจะเข้ามหาวิทยาลัยที่เชียงตุงไปด้วยอีก ๑ คน ชื่อน้องเล็ก เป็นเด็กที่อื้อยาศัยดี พูดไทยคล่องแคล่ว น้องเล็กอยู่กับทีมวิจัยของเราตลอดเวลา จนกระทั่งวันสุดท้ายที่พวกเราจะกลับบ้าน น้องเล็กพาพวกเราไปรู้จักบ้าน พบแม่และยายที่อยู่ในเวียงเชียงตุง ทีมงานเราตกใจและทึ่งมาก เพราะบ้านของน้องเล็กเป็นตึกแถวแบบโบราณหลายคูหา สวยงามมาก พวกเราอิจฉากันทุกคน อยากมีบ้านแบบนี้บ้างเหลือเกิน พวกเราถามน้องเล็กว่าไม่ยอมมาเรียนมหาวิทยาลัยในเมืองไทยหรือ เพราะเห็นใบปิดโฆษณาจากมหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวงและราชภัฏเชียงรายที่เวียงเชียงตุงน้องเล็กได้แต่ส่ายหน้าบอกว่าแม่และยายไม่ยอมอยากให้เรียนที่เชียงตุง (ภาพที่ ๖)

ภาพที่ ๖
บ้านของน้องเล็ก
ไกด์ของทีมวิจัยของเราในเวียงเชียงตุง

หน้าขวา

- ภาพที่ ๗
น้ำบ่อ สาธารณะหน้าบ้านเหม้า
- ภาพที่ ๘
น้ำเชิน ที่ไหลมาจากทางใต้
มาเป็นหนองน้ำที่บ้านเหม้า
- ภาพที่ ๙
น้ำที่ขุดต่อจากน้ำเชิน
- ภาพที่ ๑๐
น้ำเหมืองบ้าน ขุดต่อจากน้ำเชิน

อยากรู้อะไรบ้าง?

คำถามของทีมวิจัยในการทำงานภาคสนามที่บ้านหม้อ ที่ตั้งไว้ให้ตอบได้ในช่วงเวลาที่เดินทางไปได้ในการสำรวจมี ๔ ข้อคือ

- ความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศน์ ภูมิลักษณะ วิถีชีวิต และผังหมู่บ้านมีมากน้อยเพียงไร?
- รูปลักษณะของเรือนมีความสัมพันธ์กับผังบริเวณเรือนและผังหมู่บ้านอย่างไร?
- ความเชื่อต่างๆยังหลงเหลือและตกทอดมายังเรือนหรือไม่?
- ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการปรับตัวให้ชีวิตและสภาพแวดล้อมอยู่ในสภาพสมดุลมีหรือไม่? อย่างไร?

ความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศน์ ภูมิลักษณะ วิถีชีวิต และผังหมู่บ้านมีมากน้อย เพียงไร?

ช่วงเวลา ๓ วันที่เก็บข้อมูลสำรวจบ้านหม้อ ขณะที่แต่ละคนต่างก็ปฏิบัติหน้าที่ของตัวเองอย่างมีความสุข จดรงค์ซึ่งรับหน้าที่ทำผังหมู่บ้านเดินย้อนไปย้อนมาตลอดวันเพื่อเขียนผังหมู่บ้านออกมาให้ได้ใกล้เคียงความจริงที่สุด ก่อนถึงทางเข้าหมู่บ้านเราพบบ่อน้ำสาธารณะที่เป็นที่พึ่งพาของชาวบ้านที่อยู่ห่างจากน้ำ บ่อน้ำสาธารณะที่ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำบ่อ” มีอาคารคลุมบ่อสวยงาม ตั้งโดดเด่นอยู่ท่ามกลางต้นไม้ใหญ่ก่อนถึงหมู่บ้าน “น้ำบ่อ” เป็นสื่อกลางทางสังคมที่ใกล้ชิดชาวบ้าน เมื่อพิจารณาผังหมู่บ้านจะตระหนักได้ทันทีว่า ระบบนิเวศน์โดยเฉพาะน้ำเชื่อมบทบาทสูงมากกับวิถีชีวิตของชาวบ้านหม้อ เพราะจากน้ำเชื่อมสายหลักที่ไหลมาลงยังหนองน้ำเขินที่หมู่บ้านหม้อ และไหลต่อไปทางเหนือกลายเป็นธารน้ำเขิน และชาวบ้านช่วยกันขุดน้ำเหมืองบ้านหม้อแยกจากลำน้ำหลัก เพื่อให้ความอุดมสมบูรณ์แก่หมู่บ้านและไร่นา พร้อมทั้งขุดบ่อเลี้ยงปลาในพื้นที่ที่เป็นที่ลุ่มเพิ่มเติม ทำให้ผังกายภาพของหมู่บ้านมีลำน้ำโอบล้อมและแทบทุกครัวเรือนได้ประโยชน์จากน้ำเหมืองบ้านเพื่อใช้ในสวนครัว (ภาพที่ ๗, ๘, ๙ และ ๑๐)

องค์ประกอบสำคัญในผังหมู่บ้าน (ลายเส้นที่ ๓) นอกจากน้ำเขื่อนและน้ำเหมืองบ้านที่โอบล้อมหมู่บ้านแล้ว วัดบ้านเหมา ช่วงวัด ช่วงบ้าน และช่วงเรือน จะเป็นองค์ประกอบที่ปรากฏเด่นชัดในผังหมู่บ้าน ซึ่งแสดงให้เห็นชัดเจนว่าระบบการดำรงชีวิตแบบบุพกาลยังปรากฏอย่างแจ่มชัดในวิถีชีวิตของชาวบ้านเหมา ในช่วงวัดและช่วงบ้านเราจะพบเทวดาบ้านและเทวดาวัดอยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่ (ภาพที่ ๑๑, ๑๒ และ ๑๓) ซึ่งชาวบ้านเหมาจะมาเซ่นไหว้ทุกปีในช่วงสงกรานต์ ส่วนช่วงเวลาก่อนสงกรานต์จะมีประเพณีบวชลูกแก้วพร้อมๆ กันทุกหมู่บ้าน ประเพณีบวชลูกแก้วนี้เป็นกิจกรรมร่วมของชาวบ้านที่เน้นระบบสังคมที่อบอุ่นและใกล้ชิด พวกเราเข้าสำรวจในช่วงเวลาที่มีบวชลูกแก้วพอดี เลยสนุกสนานและร่วมขบวนไปกับเขาด้วยทำให้ได้รับเลี้ยงอย่างอัมพรมิมีน (ภาพที่ ๑๔, ๑๕, ๑๖, ๑๗ และ ๑๘)

ลายเส้นที่ ๓

แผนผังบ้านเหมา อำเภอขามเฒ่า จังหวัดชัยภูมิ

แผนที่บ้านเหมา อ.ขามเฒ่า จ.ชัยภูมิ
ที่มา: จากภาพถ่ายทางอากาศ 28 มีนาคม 2547

■ เรือนพักการสำรวจทางอากาศ NO 008, 009, 010, 011, 012, 013, 014, 015

■ ท้องที่บ้าน R ยี่หัว ๘ ศนดหัว III เก็บพื้น ๑ บ่อใต้

ภาพที่ ๑๑

ช่วงวัด หน้าโบสถ์วัดบ้านเหมา

ภาพที่ ๑๒

เทวดาวัดใต้ต้นไม้ใหญ่

ภาพที่ ๑๓

เทวดาบ้านที่คุ้มครองหมู่บ้าน

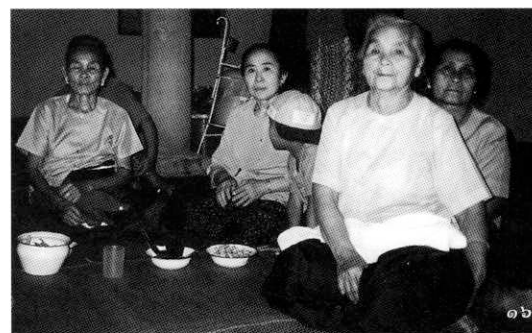
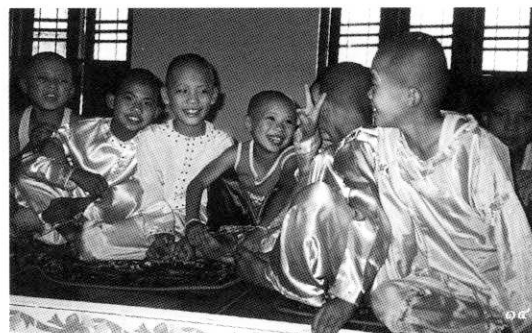
ภาพที่ ๑๔
ลูกแก้ว คีนก่อนบวช

ภาพที่ ๑๕
เณรน้อยในวันรุ่งขึ้น

ภาพที่ ๑๖
คุณย่า คุณยาย เครือญาติสมมติของพวกเรา

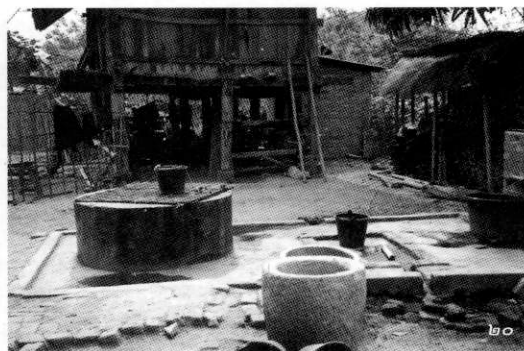
ภาพที่ ๑๗
พี่น้องชาวบ้านเหมาวันบวชลูกแก้ว

ภาพที่ ๑๘
ข้าวปลาอาหารสำหรับที่มรวิชัยของเรา

การวางทิศทางและกลุ่มเรือนในผังหมู่บ้านเหมา เป็นสิ่งพิสูจน์ให้เห็นการอยู่แบบเครือญาติที่เรือนรวมกันเป็นกลุ่มๆ ไม่ได้มีรั้วกันอาณาเขตทุกบ้านเหมือนหมู่บ้านอื่นๆ พบว่าบางกลุ่มมีเรือนถึง ๕-๖ หลังพร้อมรั้วที่รวมอยู่ในอาณาเขตรั้วเดียวกัน มีช่วงบ้านร่วมกัน มีน้อยหลังที่แยกกันรั้วเฉพาะครัวเรือนของตน การวางเรือนเป็นกลุ่มลักษณะนี้เรือนใดสร้างทีหลังก็จะเลี่ยงไม่ให้แนวของทิศทางลงขวางเรือนที่สร้างก่อน ทำให้เรือนทุกหลังอยู่สบาย เมื่อพิจารณาผังหมู่บ้านจะพบว่าถนนในหมู่บ้านส่วนใหญ่คดเคี้ยวไปตามแนวของกลุ่มเรือน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสาธารณูปโภคคือถนนในหมู่บ้านนั้นเป็นสิ่งที่มาหลังสุด และเป็นที่น่าสังเกตว่าในกลุ่มเรือนแต่ละกลุ่มนิยมปลูกต้นไม้และไม้ผลเป็นสัญลักษณ์ในการกำหนดขอบเขตของกลุ่มเรือนซึ่งเป็นเครือญาติกันแทนการกันอาณาเขตด้วยรั้วบ้าน รั้วของเรือนที่บ้านเหมามีได้กันเพื่อความปลอดภัย แต่เป็นเพียงสัญลักษณ์ของขอบเขตพื้นที่เท่านั้น เพราะส่วนใหญ่เรามักพบรั้วบ้านแบบรั้วตาแสง และรั้วกันด้วยไม้ ๒-๓ แนว แบบรั้วคาวของทางเหนือของไทยมากกว่ารั้วไม้ไผ่ทึบแบบรั้วสลาบ (ภาพที่ ๑๙)

เมื่อเข้าไปในบริเวณบ้าน แทบทุกหลังจะมีช่วงเรือนอยู่ด้านหน้าเรือน บางหลังอยู่ระหว่างตัวเรือนและเขี้ยว มีบ่อน้ำซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “น้ำบ่อ” หรือ “น้ำบ่อต่อ” (น้ำบ่อที่ใช้คันโยกแบบปั้มน้ำบาดาล) เพื่อนำเข้ามาใช้อาบ ล้างถ้วยชาม “น้ำบ่อต่อ” นั้นนิยมปั้มน้ำผ่านบ่อกรองซึ่งมีทรายหยาบ ทรายละเอียดซ้อนกันเป็นชั้นๆ ก่อนนำมาใช้หรือต่อไปยัง “ต้อมน้ำ” (ที่อาบน้ำ) บ่อกรองน้ำของชาวบ้านเหมามักพบแทบทุกบ้าน บางบ้านที่ไม่มีคันโยกก็จะใช้ถังเชือกตกจากบ่อมาใส่บ่อกรอง ต่อบ่อออกมาใช้ ทำให้ได้ใช้น้ำสะอาด (ภาพที่ ๒๐, ๒๑ และ ๒๒)

ภาพที่ ๑๙
ลักษณะกลุ่มเรือน ช่วงเรือน และรั้วไม้หน้าบ้าน
ภาพที่ ๒๐
น้ำบ่อ ใช้คันโยกประสงค์
ภาพที่ ๒๑
โรงน้ำบ่อและโรงเก็บดินปริมาณมากเพื่อเอาไว้ใช้ทั้งปี

ภาพที่ ๒๒
น้ำบ่อต่อ
ที่ต่อเข้าไปยังตอมน้ำ
ภาพที่ ๒๓
สวนครัว
ที่อยู่ติดน้ำเหมืองบ้าน

ภาพที่ ๒๔

บ้านยายคำแดง เลขที่ ๓๐ บ้านเหม้า
มองเห็นช่วงเรือนและต้นรักมรืว

ภาพที่ ๒๕

ยายคำแดงและหลานสาวที่หน้าเรือน

ภาพที่ ๒๖

ลูกและหลานสาวของยายคำแดงที่เดินของเรือน

ผังบริเวณบ้านใดติดลำน้ำหรือลำเหมืองจะพบเห็นสวนครัวที่มีผักผลไม้เขียวสด บางพื้นที่อยู่ติดลำน้ำใหญ่ก็จะพัฒนาพื้นที่ริมน้ำเป็นแปลงพืชผักสวนครัวรวมของหลายๆบ้าน เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่สามารถวิดน้ำจากลำน้ำเข้ามารดพืชผักสวนครัวได้สะดวก และน้ำมีปริมาณมากกว่าน้ำเหมืองบ้านขนาดเล็กๆที่ขุดเข้ามาในหมู่บ้าน (ภาพที่ ๒๓)

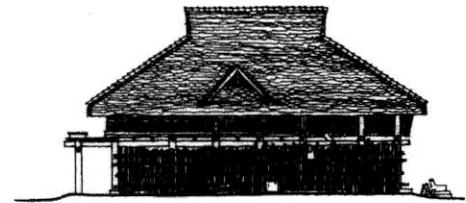
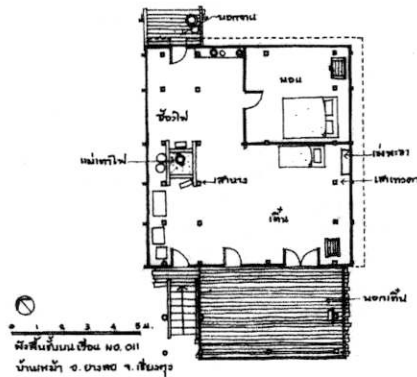
ตัวเรือนมีรูปลักษณะเป็นอย่างไร? มีองค์ประกอบอะไรบ้าง?

มีความเชื่อต่างๆหลงเหลือมายังตัวเรือนหรือไม่? เพียงไร?

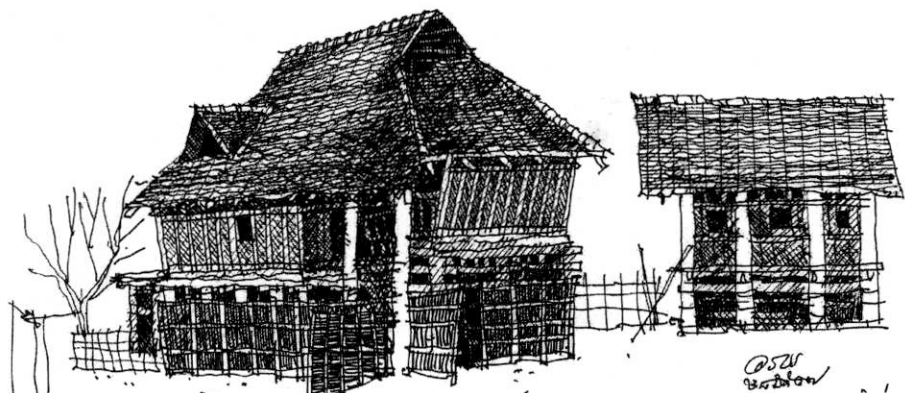
รูปลักษณะเด่นของเรือนไทเขินไม่เฉพาะแต่ที่บ้านเหม้า แต่เป็นเรือนทุกแหล่งที่ตั้งที่ทำการสำรวจคือเรือนไม้จริง ใต้ถุนสูง หลังคาความเอียงลาดสูงประมาณ ๔๕ องศา รูปทรงหลังคาคล้ายกันหมดมีคละกันในกลุ่มหลังคาปั้นหยา จั่ว และจั่วปั้นหยา สำหรับที่บ้านเหม้านี้หลังคาจั่วปั้นหยาจะมีปริมาณเป็นส่วนใหญ่ของหมู่บ้าน ส่วนเยื้องมีทั้งปั้นหยา จั่ว และจั่วปั้นหยา เมื่อมองภาพรวมของกลุ่มบ้านในหมู่บ้านในทัศนวิสัย เราจะพบเอกภาพของกลุ่มตัวเรือนที่มีสีน้ำตาลในความเข้มต่างๆ ทั้งสีน้ำตาลของไม้ใหม่ น้ำตาลเข้มของไม้เก่า น้ำตาลแดงของกระเบื้องดินขอและอิฐที่เผาเอง สลับกับสีน้ำตาลอ่อนของพื้นช่วงบ้าน ช่วงเรือน ในเอกภาพของกลุ่มสีน้ำตาลความเข้มต่างๆนี้ ในบางกลุ่มจะแทรกด้วยสีเขียวของต้นไม้ริมรั้วแซมด้วยสีดอกไม้อัน เรือนหลายหลังที่บ้านเหม้านิยมปลูกต้นรักมรืวซึ่งออกดอกสีขาวอมม่วงสวยงาม พวกเรายังตั้งข้อสังเกตแปลกๆว่าเรือนไหนปลูกต้นรักมรืวมากมายน่าจะเป็นเรือนที่มีลูกสาวหลายคน เช่นเรือนเลขที่ ๓๐ ของยายคำแดง ที่บ้านเหม้า มีลูกสาว ๔ คนเรียงกันเป็นดับและสวยๆทั้งนั้น (ภาพที่ ๒๔, ๒๕ และ ๒๖)

องค์ประกอบของเรือน (ลายเส้นที่ ๔ และ ๕) ไม่ว่าจะเป็นรูปทรงอย่างไรก็ตามจะเหมือนกันทุกหลัง คือมีบันได (ขึ้นได้) อยู่ด้านหน้า ค่อนไปทางด้านข้างซึ่งอยู่ใต้ชายคาเรือน บันไดมี ๗-๙ ขั้น แต่ส่วนใหญ่มี ๗ ขั้น เพราะเชื่อว่าเป็นเลขมงคล จากความเชื่อนี้ ทำให้ความสูงของเรือนเกือบเท่ากันหมด บันไดไทเชินมีแต่แม่บันได (แห่มขึ้นได้) กับ ลูกนอน (ขึ้นได้) ไม่มีราวลูกกรง บางเรือนมีชันปูนขึ้นบันได (แป้นขึ้นได้) และอาจมี หินรับแม่บันได (ดินขึ้นได้) อีกทีหนึ่ง (ภาพที่ ๒๗ และ ๒๘) ถัดจากกระเบื้องหน้า (นอกเดิน) ก็จะต่อเนื่องไปยังโถงอเนกประสงค์ของเรือน (เดิน) เช่นเดียวกับเดินของเรือนล้านนาของไทย เดินนี้ใช้เป็นที่พักผ่อน รับแขกหรือญาติที่มาเยี่ยมเยือน องค์ประกอบสำคัญในเดินคือ เสาเทวดา ซึ่งเป็นเสาเอกหรือเสาพ่อ^๖ ส่วนใหญ่อยู่ทางทิศตะวันออก และถัดมาในแนวเสาเดียวกันจะเป็นเสานางหรือเสาแม่^๗ บริเวณพื้นเรือนใกล้เสาเทวดาบางเรือน

ลายเส้นที่ ๔
แสดงผังพื้น รูปตัด รูปด้าน
และทัศนียภาพของเรือน เลขที่ ๑๑ บ้านเหมา
อำเภอขางล่อ เมืองเชียงตุง

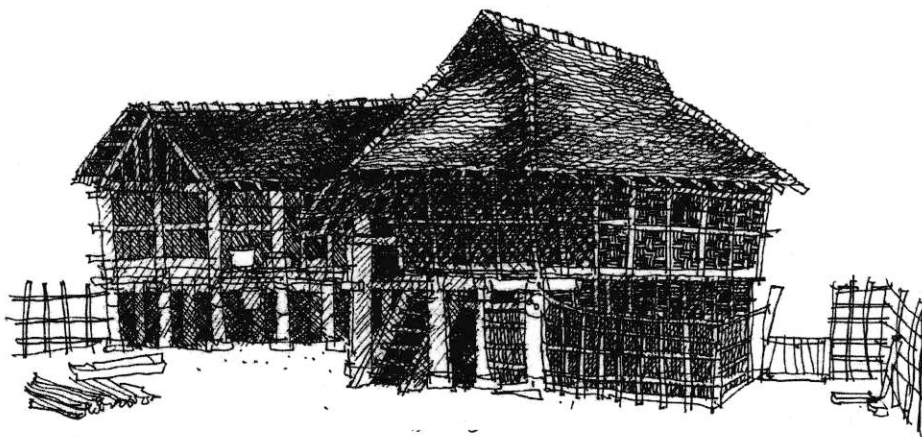
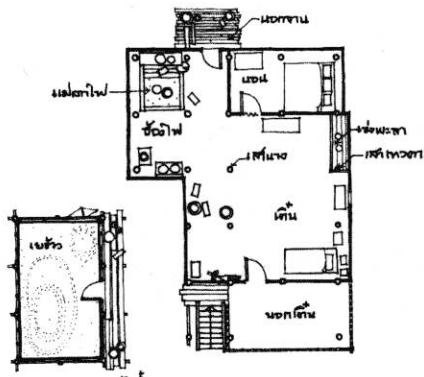
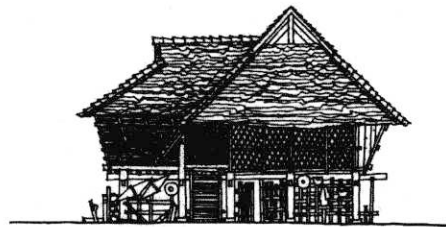
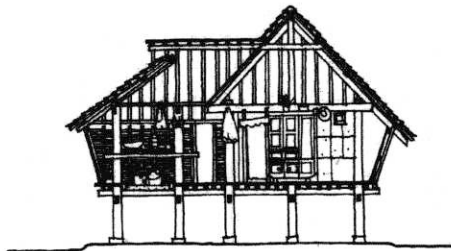

ภาพที่ ๒๗

ช่วงเรือน

ภาพที่ ๒๘

บ้านไค้ชั้นเรือนและระเบียงไค้ชายคา
(นอกเดิน)

ลายเส้นที่ ๕

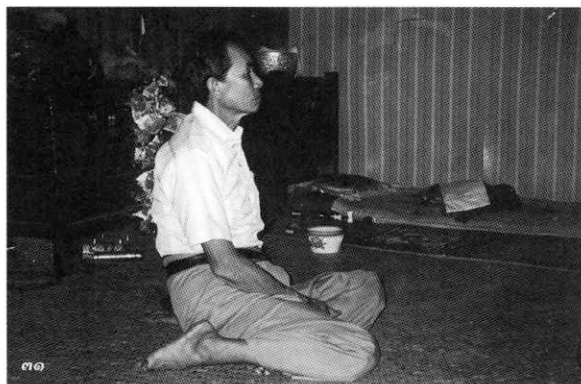
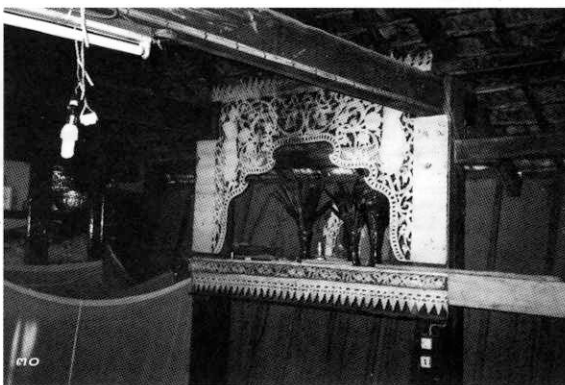
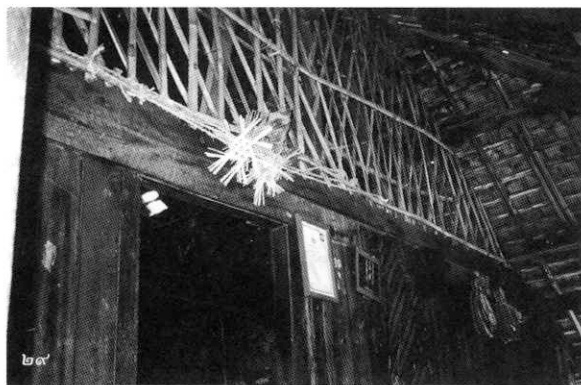
แสดงผังพื้น รูปตัด รูปด้าน
และทัศนียภาพของเรือน เลขที่ ๑๓ บ้านหม้อ
อำเภอขามเฒ่า เมืองเชียงใหม่

ปูที่นอนเล็กๆ เอาไว้ด้วยเรียกว่าที่นอนเทวดา^๔ ใกล้เสาเทวดาเป็นที่ประดิษฐานหิ้งพระ (เซ่งพะลา) ซึ่งเป็นหิ้งบูชาแต่ไม่ประดิษฐานองค์พระพุทธรูป (พระเจ้า) มีเพียงแจกันใส่ใบหมากปูไว้บูชาเท่านั้น เมื่อเราถามยายคำแดงว่าทำไมไม่มีพระพุทธรูป เราได้คำตอบที่น่าสนใจมาก เพราะยายบอกว่า พระอยู่ในจิตใจของยายและลูกหลานทุกคน ส่วนพระพุทธรูปอยู่ที่วัด ดังนั้นเวลาไปทำบุญที่วัด ยายได้ไปกราบพระพุทธรูป พระสงฆ์ และฟังเทศน์พร้อมกับพระในหัวใจของยาย ฟังยายเล่าแล้วอยากให้ยายมาสอนลูกหลานเราแบบที่ยายสอนลูกหลานยายเหลือเกิน ชีวิตของยายและลูกหลานสงบสุขมีความสุขพอเพียงและพอดี (ภาพที่ ๒๙, ๓๐, ๓๑ และ ๓๒)

ถัดจากเต็น ส่วนใหญ่ด้านทิศตะวันออกจะเป็นห้องนอน ส่วนทิศตะวันตกจะเป็นครัว (ฮ้องไฟหรือเฮือนไฟ) เรือนบางหลังมี ฮ้องไฟ อยู่ในเรือน แต่บางหลังมี เฮือนไฟ แยกพื้นที่เป็นส่วนยื่นออกจากพื้นที่เรือนใหญ่ ฮ้องไฟหรือเฮือนไฟนี้พบว่าจะอยู่ในตำแหน่งที่ควันไฟจะพัดออกไปจากเต็น ซึ่งมักเป็นทิศตะวันตกก่อนไปทางเหนือ หรือไม่ก็อยู่เหนือสุดที่เป็นส่วนใต้ลม

การวางทิศทางเรือนส่วนใหญ่ วางด้านยาวไปทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตก คือวางตามตะวันเช่นเดียวกับเรือนไทย แต่บางเรือนที่อยู่ใกล้ทางสัญจรก็อาจเปลี่ยนแปลงทิศทางการวางเรือนตามทางสัญจร

- ภาพที่ ๒๙ ตาและหัว เหนือทางเข้าเต็น
ภาพที่ ๓๐ เซ่งพะลาที่เต็น ติดเสาเทวดา
ภาพที่ ๓๑ ที่นอนของลุงสามที่เต็นเรือน
ภาพที่ ๓๒ ฮ้องนอน มีเพียงฝาผนัง

๒๒ งานภาคสนามเรือนพื้นถิ่นที่บ้านหม่า เชียงตุง

แม่เตาไฟของไทเขินยังใช้ระบบแบบบุพกาลคือยกกระบะไม้ประมาณ ๒๐-๓๐ เซนติเมตร คาดสังกะสีที่พื้นและใส่ดินเหนียว แล้วจึงวางเตาไฟ เหนือแม่เตาไฟมักจะทำ ชั้นไม้ไผ่ไว้เพื่อเก็บเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ชั้นนี้เรียกว่า *ซำตัม* ซึ่งก็คือคว้นของเรือน ลานน่านั่นเอง (ภาพที่ ๓๓) เครื่องมือเครื่องใช้ในฮ้องไฟส่วนใหญ่ทุกเรือนจะเหมือนกันหมด คือใช้เตาอังโล่แบบใส่ฟืน ซึ่งหน้าตาแปลกกว่าเตาถ่านที่เราคุ้นเคย เตาแบบใช้ฟืนนี้ จะมีคางยื่นออกมาเพื่อใช้วางฟืน แบบเตาที่ใช้กันในเมืองไทยแถบมหาสารคาม กาฬสินธุ์ (ภาพที่ ๓๔) ส่วนของไทเขินเชียงใหม่ ส่วนใหญ่ใช้เตาอังโล่แบบถ่าน นอกจากเตาไฟแล้ว พวกเครื่องอุปกรณ์ในครัวมักจะเป็นเครื่องสานและเครื่องเขินพร้อมเครื่องซัง ดวง วัตถุ แบบ ง่ายๆที่เอาไว้อั่งปลาและอาหารอื่นๆ (ภาพที่ ๓๕ และ ๓๖)

ภาพที่ ๓๓

ฮ้องไฟของชาวไทเขิน

ภาพที่ ๓๔

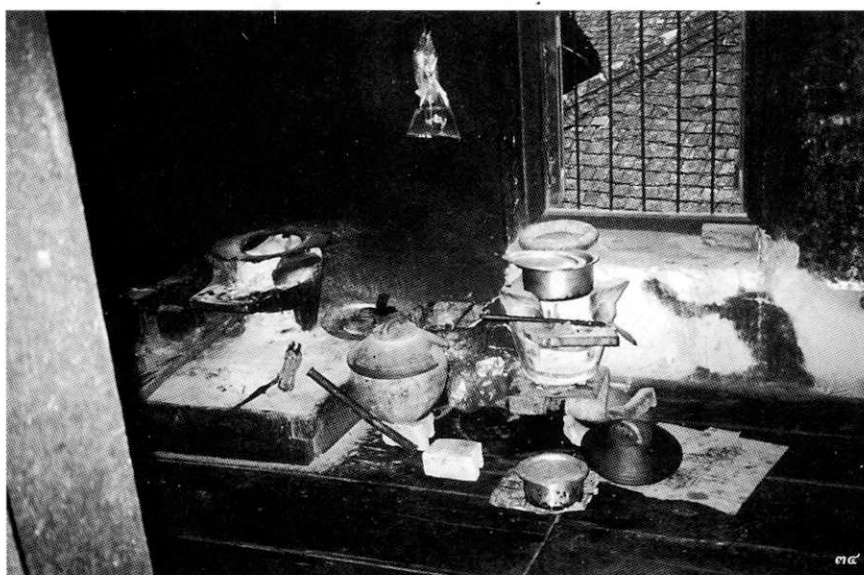
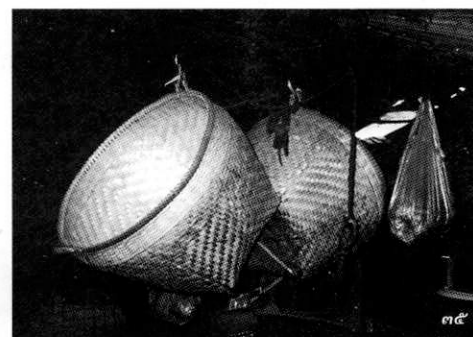
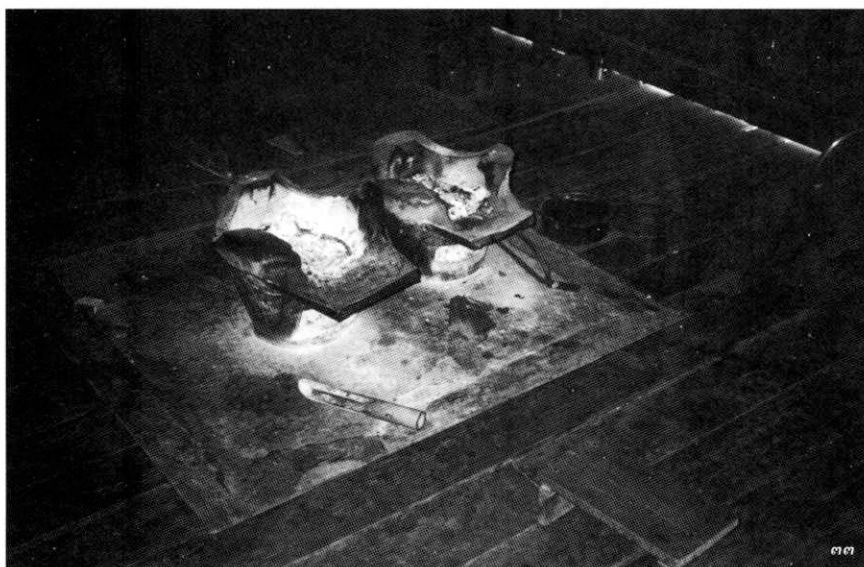
เตาอังโล่แบบใช้ฟืนที่หน้าตาแปลกกว่าเตาถ่าน

ภาพที่ ๓๕

เครื่องมือใช้ในฮ้องไฟ

ภาพที่ ๓๖

ตะกร้าเขินใช้เก็บของและเครื่องใช้แบบง่าย ๆ

นอกจากตัวเรือนแล้ว สิ่งที่อยู่คู่กับเรือนอย่างขาดไม่ได้คือ *เยข้าว* (บางเรือนเรียก *เยียข้าว* คือ *ยั้งข้าว*) เรือนบางหลังที่ฐานะไม่ค่อยดีนักมักไม่แยก *เยข้าว* จากตัวเรือน เพียงแต่ยื่นชายคาจากเรือนใหญ่มาคลุม *หลองข้าว* ขนาดใหญ่ข้างๆ เรือน (ภาพที่ ๓๗) แต่ส่วนใหญ่จะแยก *เยข้าว* ออกเป็นเรือนอีกหลังหนึ่งต่างหาก *เยข้าว* ของชาวไทเขิน เชียงตุง (ภาพที่ ๓๘, ๓๙ และ ๔๐) มีรูปทรงหลังคล้ายเรือนใหญ่ คือหลังคาทรงสูงแบบปั้นหยา จั่วปั้นหยาและจั่ว มีโครงสร้างแข็งแรง เคร่าฝาอยู่ด้านนอก มีชานเล็กๆ ไว้วางเครื่องใช้ต่างๆ รอบตัวเรือน และมีบันไดขึ้น *เยข้าว* ซึ่งนิยมใช้ ๗ ขั้น เช่นเดียวกับบันไดบ้าน โครงสร้างของ *เยข้าว* ส่วนใหญ่เป็นโครงสร้างไม้จริง เสากลมและถั่วเพื่อรับน้ำหนักข้าวบนเรือน ใต้ถุนมักกันเป็นคอกเลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ หรือไม้ไผ่ไว้ใช้เก็บฟืน (ภาพที่ ๔๑) นอกจากนั้นบางเรือนใช้ใต้ถุน *เยข้าว* ตั้งครกกระเดื่องเพื่อตำข้าว และเนื่องจากใต้ถุน *เยข้าว* มักเตี้ย จำเป็นต้องขุดหลุมตรงที่ตั้งครกกระเดื่อง เพื่อให้ระดับของกระเดื่องที่ตำยกได้สูงขึ้น เวลาตำข้าวจะช่วยกันเหยียบกระเดื่องที่หลายคนเพื่อให้น้ำหนักที่ตำสะดวกขึ้น (ภาพที่ ๔๒) เมื่อมองไปยังใต้ถุน *เยข้าว* ทุกหลังจะพบแผ่นและแป้นสังกะสีกันหนูที่เสาช่วงที่ต่อกับพื้นเรือนทุกเสา ที่กันหนูกันปลวกของไทเขินนี้เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ถ่ายทอดมาจากปู่ย่าตายายถึงปัจจุบัน (ภาพที่ ๔๓)

ภาพที่ ๓๗

หลองข้าวขนาดใหญ่

วางไว้ข้างเรือนใต้ชายคาปีกนก

ภาพที่ ๓๘

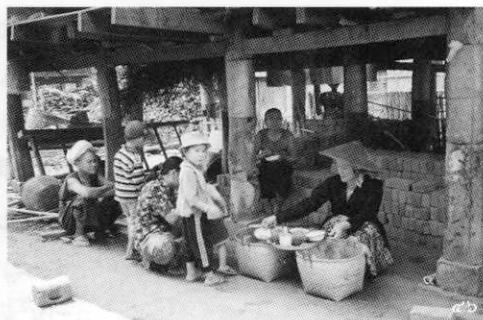
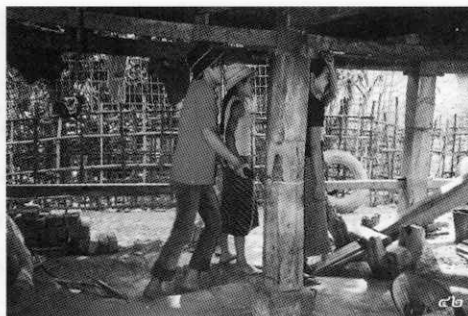
เยข้าว ขนาดใหญ่ของเรือนขนาดใหญ่

ภาพที่ ๓๙

เยข้าว เล็ก ๆ คู่กับเรือนขนาดเล็ก

ภาพที่ ๔๐

เยข้าว ที่ใช้ใต้ถุนเลี้ยงสัตว์

เรื่องราวของเยข้าวไทเขินน่าสนใจและน่าศึกษาค้นคว้าไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าตัวเรือน เพราะนอกจากภูมิปัญญาเกี่ยวกับการกันหนูกันปลวกแล้ว ยังมีความเชื่อว่าห้ามเงาของ เยข้าวและเรือนทับกันเพราะไม่เป็นมงคล ความเชื่อลักษณะนี้เหมือนกับความเชื่อของคนไทยภาคเหนือและภาคกลาง ซึ่งถ้าวิเคราะห์ผลจากความเชื่อนี้จะส่งผลไปยังระยะห่าง ที่ลมและแดดจะส่องถึงตัวเยข้าว ทำให้ข้าวไม่ขึ้นและขึ้นรา

ได้อะไรบ้างจากการทำงานภาคสนามที่นี่?

เพียงระยะเวลา ๑๐ วันของการทำงานภาคสนามในเชียงตุง ทีมวิจัยของเราได้รับรู้ะไร ต่ออะไรมากมาย ทั้งที่เป็นสิ่งที่จับต้องได้และสิ่งที่เป็นนามธรรมที่เป็นผลต่อการรับรู้ด้วยจิตใจ

สิ่งแรกที่ทีมงานของเราพบคือ ความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศน์และชีวิต สังคม และเศรษฐกิจโดยรวมของบ้านเหม้ายังเป็นสังคมแบบบุพการที่เข้มข้น ยังยึดมั่นในระบบ เครือญาติ ทั้งที่เป็นเครือญาติจริงและเครือญาติสมมติ พวกเราตระหนักดีเพราะในช่วง เวลาที่ทีมวิจัยได้เข้าสัมผัสชีวิตที่บ้านเหม้า พวกเรากลายเป็นลูกหลานพี่น้องของชาวบ้าน เหม้าด้วยน้ำใจและความจริงใจ ทุกคนในหมู่บ้านพึงพาอาศัยกันได้ ระบบการแลกเปลี่ยน ข้าวปลาอาหารโดยไม่ใช้เงินและตัวกลางยังคงอยู่ ช่วงเวลาบ่ายเรายังพบเห็นผู้คนที่กลับ จากไร่เดินผ่านเรือนในหมู่บ้าน มีชาวบ้านแลกเปลี่ยนผลผลิตผลการเกษตร หรือหากต้องการ ซื้อด้วยเงินก็อาจทำได้ แต่ส่วนใหญ่นิยมแลกเปลี่ยนกันมากกว่า เช่น ผักแลกกับปลา ผือก มั่น หรือหากไม่ใช้ระบบนี้ต้องการใช้เงินก็ยังมีแม่ค้าหาบขนมจีนน้ำเงี้ยวใส่กระบุง ไปตามบ้านขายด้วยราคาถูกมาก เป็นชีวิตที่ “พอมีพอกิน” จริงๆ (ภาพที่ ๔๔, ๔๕ และ ๔๖)

ภาพที่ ๔๑

ชีวิตแสนสุขของพ่อ แม่ ลูก

ภาพที่ ๔๒

ครกกระเดื่องไถ่ถอนเยข้าว

ภาพที่ ๔๓

เครื่องกันหนูและปลวกที่เสาเยข้าว

ภูมิปัญญาไทเขิน

ภาพที่ ๔๔

พืชผักจากไร่เข้าสู่หมู่บ้านยามบ่าย

ภาพที่ ๔๕

แลกเปลี่ยนก็ได้ ซื้อขายก็ได้

ภาพที่ ๔๖

ขนมจีนน้ำเงี้ยวหาบขายตามบ้าน

หมู่บ้านไทเขินมีระบบการจัดการน้ำที่สัมพันธ์กับระบบนิเวศอย่างแน่นแฟ้นดังได้กล่าวข้างต้น มีการใช้ประโยชน์จากลำน้ำทั้งโดยตรงและโดย**เสริมด้วยภูมิปัญญา** ในการ**ขุดลำเหมืองบ้านเข้าสู่หมู่บ้าน** ขุดบ่อน้ำของหมู่บ้านในพื้นที่ห่างลำน้ำ (น้ำบ่อ) และขุดบ่อน้ำใช้แทบทุกครัวเรือน (น้ำบ่อและน้ำบ่อต่อ) ในระบบดังกล่าวมีการแยกการระบายน้ำผ่านลำเหมืองบ้านเข้าไร่นาและระบายน้ำใช้ในบ้านเข้าสวนครัว ซึ่งเป็นระบบเดียวกันกับชุมชนล้านนาในภาคเหนือของไทย ลักษณะของผังหมู่บ้านเห็นได้ชัดเจนว่าสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศเป็นตัวกำหนดรูปแบบของผังหมู่บ้านและตัวเรือนในหมู่บ้านมีมาก่อนสาธารณูปโภค คือถนนตัดที่หลังการสร้างบ้าน ดังนั้นจะยังพบกลุ่มเรือน ช่วงเรือน ช่วงบ้าน และช่วงวัด อย่างชัดเจน ถนนในหมู่บ้านคดเคี้ยวไปตามกลุ่มเรือน

รูปลักษณะของเรือนมีความสัมพันธ์กับผังบริเวณและผังหมู่บ้านสามารถแบ่งออกได้เป็น ๓ กลุ่มคือ กลุ่มติดน้ำ กลุ่มติดถนน และกลุ่มกลางหมู่บ้าน เห็นได้ชัดเจนว่าน้ำเหมืองบ้านและการวางกลุ่มเรือนมีอิทธิพลต่อการวางผังหมู่บ้านอย่างมาก

ความเชื่อยังมีผลต่อผังพื้นและรูปแบบของเรือน โดยเฉพาะการวางทิศทางเรือนตามตะวัน ตำแหน่งเสาเทวดา เสานาง เช่งพะลา และฮ้างไฟ รวมทั้งความเชื่อเกี่ยวกับมงคลและอัปมงคล ซึ่งมีผลต่อจำนวนชั้นบันได ตำแหน่ง และระยะห่างของเยข้าว ทำให้เกิดเป็นเสมือนสูตรสำเร็จของการวางทิศทางและรูปแบบรูปทรงเรือน ดูในภาพรวมเรือนจะมีเอกภาพของรูปแบบ รูปทรง วัสดุ และองค์ประกอบต่างๆ

การใช้ภูมิปัญญาในการปรับตัวให้ชีวิตและสภาพแวดล้อมอยู่ในสภาพสมดุล มีตั้งแต่ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศน์ เรือน การอยู่ การกิน ระบบชีวิตและสังคม

วงจรของชีวิตแบบบุพกาลของไทเขิน เชียงตุง เท่าที่ได้สัมผัสในช่วงเวลาอันสั้นนี้ทำให้เราพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศน์และวิถีชีวิตมีบทบาทสำคัญมากต่อคุณภาพของชีวิตทั้งด้านกายภาพและชีวภาพ ซึ่งสัมพันธ์กับระบบ**เศรษฐกิจหมู่บ้านและชุมชน** ซึ่งทำให้มีคำถามว่า หากระบบเศรษฐกิจชุมชนเปลี่ยนจาก**พอมีพอกิน** เป็นระบบนายทุน ไม่ได้ทำนาไว้กินแบบปัจจุบัน แต่เปลี่ยนเป็นทำนาไว้ขายเพื่อให้ได้เงินครอบครัวร่ำรวยขึ้น มีเงินในกระเป๋ามากขึ้น คุณภาพชีวิตทั้งด้านกายภาพและชีวภาพแบบปัจจุบันยังจะหลงเหลืออยู่หรือไม่?

* * * * *

เชิงอรรถ

๑.คณะทำงานวิจัยประกอบด้วยนักวิจัย ๔ คนคือ ศาสตราจารย์อรรถศิริ ปาณินท์, รองศาสตราจารย์สมคิด จิระทัศน์กุล, อาจารย์ดวงเงิน พูนผล, อาจารย์พนัย สิริเกียรติกุล และผู้ช่วยวิจัย ๕ คน คือ อาจารย์ก่อไผ่ ปาณินท์, อาจารย์นิลบล รุ่งเรืองผล, อาจารย์สัทธา ปัญญาแก้ว, อาจารย์ ดร.โชติมา จตุรวงศ์และอาจารย์จตุรงค์ โภคะรัตนศิริ

๒.จากการสัมภาษณ์ ยายคำแดง อายุ ๘๐ ปี บ้านเลขที่ ๓๐ บ้านหม้อ อำเภอยางล่อ เชียงตุง เมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ.๒๕๔๗ โดยอรรถศิริ ปาณินท์

๓.น้ำเหมืองบ้าน คือลำรางที่ขุดต่อเนื่องจากลำน้ำธรรมชาติ ในที่นี้ลำน้ำธรรมชาติคือลำน้ำเขิน ซึ่งชาวบ้านเรียก น้ำเขิน ส่วนน้ำเหมืองบ้านจะขุดต่อเนื่องเข้ามายังหมู่บ้าน สำหรับหมู่บ้านหม้อมีการขุดน้ำเหมืองบ้านแยกออกมา ๒ สาย รวมกับสายหลักที่ผ่านหมู่บ้าน จึงรวมเป็น ๓ สาย...จากการสัมภาษณ์นายหนานฮี อายุ ๕๕ ปี บ้านเลขที่ ๒๕ บ้านหม้อ อำเภอยางล่อ เชียงตุง เมื่อวันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ.๒๕๔๗ โดยสมคิด จิระทัศน์กุล

๔.เทวดาบ้าน คือศาลผีที่คุ้มครองหมู่บ้าน ในภาคเหนือของไทยจะเรียกว่า “เสื่อบ้าน” หรือ “ผีเสื่อบ้าน”

๕.เทวดาวัด คือศาลผีที่คุ้มครองวัด เช่นเดียวกับ “เสื่อวัด” ของไทย

๖.จากการสัมภาษณ์ป้าจัน อายุ ๖๕ ปี ไม่มีบ้านเลขที่ บ้านหม้อ อำเภอยางล่อ เชียงตุง เมื่อวันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ โดยโชติมา จตุรวงศ์

๗.เสาแม่หรือเสานางนิ่บางเรือนไม่มี มีแต่เสาเทวดาหรือเสาพ่อเท่านั้น จากการสัมภาษณ์ ลุงหนานฮี อายุ ๗๕ ปี บ้านเลขที่ ๒๕ บ้านหม้อ อำเภอยางล่อ เชียงตุง เมื่อวันที่ ๓๐ มีนาคม พ.ศ.๒๕๔๗ โดยโชติมา จตุรวงศ์

๘.ที่นอนเทวดานี้เป็นความเชื่อในการพึ่งพาบรรพบุรุษ เพื่อปกป้องคุ้มครองครอบครัวให้อยู่เย็นเป็นสุข เปรียบเสมือนปู่ย่าตายายยังนอนอยู่ในเรือนตลอดเวลา จากการสัมภาษณ์ยายคำแดง อายุ ๘๐ ปี บ้านเลขที่ ๓๐ บ้านหม้ออำเภอยางล่อเชียงตุง เมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ.๒๕๔๗ โดยอรรถศิริ ปาณินท์

บรรณานุกรม

ทวี สว่างปัญญางูร.ตำนานเมืองเชียงตุง. แผนกอนุรักษและเผยแพร่วรรณกรรมล้านนา ธรรมสถานมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๗.

ทวี สว่างปัญญางูร.พงศาวดารเมืองเชียงตุง. พิมพ์แจกเป็นมิตรพลิงงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าแม่ทิพวรรณ ณ เชียงตุง ณ วัดสวนดอก ๒๗ มกราคม ๒๕๓๓.

ประชัน รักพงษ์. “ตลาดนัดเมืองเชียงตุง” ใน เรื่องเมืองเชียงตุง. กรุงเทพฯ: สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, ๒๕๓๗ หน้า ๕๗-๖๖.

ประเสริฐ ณ นคร และ คำปวง ด้อยเขียว.ตำนานมูลศาสนา เชียงใหม่-เชียงตุง. เอกสารวิชาการสมาคมประวัติศาสตร์, มปป.

พรรณเพ็ญ เครือไทย. “เรื่องเมืองเชียงตุง จากข้อมูลไทเขิน” ใน เรื่องเมืองเชียงตุง. กรุงเทพฯ: สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, ๒๕๓๗

อนาโตล โรเจอร์ เป็ลตีเยร์. คำวกลอนขอเชียงตุง. เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๓๗.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. “เล่าเรื่องเมืองเชียงตุง เมืองพยากและเมืองเลน” ใน เรื่องเมืองเชียงตุง, กรุงเทพฯ: สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, ๒๕๓๗ หน้า ๖๒-๖๖.

Anatole-Roger Peltier. *Chiang Tung and Its Culture*. Chiang Mai, Wat Tha Kradas, 1998.

Alton L. Becker&others. *The Padaeng Chronicle and Jengtung State Chronicle Translated*. USA : The University of Michigan, 1981.